

HISTORIA

David van Reybrouck

Sammansatt bild av Kongos moderna historia

Natur & Kultur | 632s | Isbn 9789127132023

Maria Eriksson Baaz

Kongo

En historia

Belgaren David van Reybrouck har i sin skildring velat ge plats åt kongolesernas röster och de porträtteras inte enbart som passiva offer. Men samtidigt går författaren för långt i sin strävan att komma bortom ensidig skuldbeläggning.

Ännu en historisk exposé över Kongo, tänker jag, ytterligare en författare i den långa traditionen av vita män (och en och annan vit kvinna) som sedan Joseph Conrads *Mörkrets hjärta* fascinerats av Kongo och känt sig manade och tagit sig rätten att skildra dess historia. I detta fall är det dessutom en belgare.

För en som under åren läst det mesta i den ganska strida strömmen av böcker om Kongos historia var det alltså med en viss irritation och låga förväntningar som jag började läsa David van Reybroucks voluminösa *Kongo - En historia*. Vad kan det vara för nytt som författaren tror sig kunna skildra som inte berättats i de många både akademiska och populärvetenskapliga böcker som redan ägnats åt Kongo och dess historia? Att även denna bok tar sin början först under slutet av 1800-talet i samband med det första mötet mellan Kongo och Europa ökade inte den initiala läslusten - ännu en bok där Europa utmålas som Historiens ursprung, som om ingenting fanns före det koloniala projektet av tillräckligt värde att berätta om. Denna "förkoloniala tid" avhandlas i denna, som i så många andra böcker, raskt på ett par sidor. Det enda som verkade unikt med denna bok var det faktum att författaren valt att skriva hela (ja, förutom den "lilla" begränsningen i form av den förkoloniala historien förstås) Kongos historia från 1870 till i dag.

van Reybrouck själv säger att han ville skriva boken för att det saknades böcker kring Kongos historia med kongolesiska röster. Detta är visserligen en sanning med modifikation, men det lät i alla fall litet lovande, om också något oroande, eftersom berättelser alltid är förmedlade.

Både mina positiva och negativa förväntningar bekräftades vid läsningen av denna bok som håller en ganska ojämn kvalitet. Det är onekligen många kongolesiska röster i van Reybroucks bok. Förutom ett omfattande arkivmaterial baseras boken på intervjuer med ett stort antal kongoleser med varierande bakgrund och erfarenheter. Vi får möta

mer än hundra år gamle Nkasi som minns de första missionärernas ankomst till landet, liksom läsa andra ögonvittnesskildringar från kongoleser som fick sina liv drastiskt förändrade av den tidiga kolonialmakten. Vi får även under bokens gång träffa en rad andra kongoleser med olika erfarenheter, allt från musiker, politiker, gatuförsäljare, kvinnoaktivister, journalister, soldater, pastorer, rebelledare, våldtagna kvinnor, kvinnor och män som bedriver handel med Kina och många fler.

Det stora utrymme som van Reybrouck ägnar åt att skildra mångskiftande kongolesiska erfarenheter är en av förtjänsterna med denna bok. Samtidigt förmedlas dessa erfarenheter självklart och oundvikligen ur författarens eget perspektiv. Ofta är det livfulla skildringar som präglas av både igenkänning och respekt för de kongolesiska öden han beskriver. Men ibland försvinner identifikationen och hänsynen och betraktelserna genomsyras i stället av den vite mannens fascination för Kongo som något absolut avvikande och bisarrt. Här ekar skildringarna av den mångåriga tradition där Kongo framställs som det "absolut annorlunda Andra", som den kongolesiska filosofen V.Y. Mudimbe uttryckt det. Detta är framför allt tydligt i van Reybroucks berättelse om de väpnade konflikter som härjat landet de senaste 15 åren, vilket jag återkommer till.

I skildringen av den koloniala eran kommer van Reybroucks bakgrund som arkeolog till sin rätt. Till skillnad från många andra böcker skildrar han, på basis av både intervjuer och arkivmaterial, inte bara hur kongoleser drabbades av, utan också upplevde och navigerade i det nya brutala landskap som kolonialmakten byggde upp. Bilden som tecknas av kongoleser under den koloniala eran är ofta sammansatt och de porträtteras inte endast som passiva offer. van Reybrouck visar på motstånd av olika slag, men även på hur människor försökte navigera och själva dra fördelar av det nya systemet. På samma sätt porträtteras även kolonialmaktens aktörer på ett mer nyanserat sätt än brukligt. Koloniala tjänstemän, missionärer, affärsmän och upptäcktsresanden sätts i det kulturella och politiska sammanhang som de verkade i och beskrivs även de som komplexa människor, drivna av en rad motsägelsefulla motiv. van Reybroucks försök att gå bortom förenklade och stereotypa bilder och dikotomier och teckna en mer komplex bild tillhör också en av bokens många förtjänster.

Samtidigt går han i sin vilja att nå bortom gott och ont och ensidig skuldbeläggning ibland för långt. Det finns en hel del brister i denna del av historieskrivningen, framför allt i porträtteringen av den senare delen av den koloniala eran, när den belgiska staten tagit över efter Leopolds terrorvälde. Det är en ganska selektiv läsning av Belgiens ansvar. Framför allt tonar van Reybrouck ner Belgiens roll i det politiska tumultet och våldet som följde efter självständigheten, inklusive delaktigheten i mordet på Patrice Lumumba. Som Goddeeris och Kiangu konstaterar, kan van Reybrouck i detta avseende ses som en flamländsk motsvarighet till Niall Ferguson, som populariserade en mer positiv och konservativ läsning av det brittiska imperiets historia.

Detta speglas också i det positiva mottagande boken fått i Belgien, vilket kan jämföras med Adam Hochschilds storsäljare *Kung Leopolds vålnad* som mötte stort motstånd när den kom och som knappt gick att få tag på i Bryssel. Skillnaden i mottagandet av dessa två böcker har säkert en rad orsaker. Den självkritiska reflektionen kring den koloniala historien har kanske trots allt utvecklats i Belgien det senaste decenniet. Att van Reybroucks bok sträcker sig över en längre tidsperiod och på detta sätt minskar Belgiens synbara skuld spelar säkert också en roll.

Betraktelsen av sönderfallet under Mobutus diktatur är läsvärd. Berättelser om hans storhetsvansinne, säregna ledarstil och makabra vanskötsel av landet är alltid lika underhållande som nedslående att läsa, även om man hört historierna förr. van Reybrouck lyckas också visa på USA:s och Europas betydande ansvar för denna dystra vanvård och dess katastrofala konsekvenser för befolkningen i form av eskalerande

förtryck och fattigdom, samt hur den genomgripande krisen banade vägen för krigen som skulle följa.

van Reybrouck lyckas dock inte alls i sin skildring av de utdragna väpnade konflikter som följde efter Mobutus fall och som fortfarande pågår i östra Kongo. Hans försök att beskriva de mångfacetterade orsakerna till krigen blir ofta osammanhängande och alltför förenklande. Men framför allt misslyckas han med att skildra våldets dynamik. Det är speciellt här som Kongo framstår som absolut annorlunda; våldet framställs som oförklarligt och fundamentalt annorlunda från våld i andra konflikter. Som i många andra skildringar, hänger författaren sig ofta åt våldspornografiska skildringar. Förövare framstår ofta helt enkelt som barbariska och blodtörstiga; Mai Mai-milisen reduceras som så ofta till vad van Reybrouck betecknar som "bisarra ritualer", och anklagelserna mot Bambas MLC-trupper om kannibalism återges som en sanning utan minsta källkritik eller diskussion etcetera. Det är tydligt att van Reybrouck tillbringat den mesta tiden i de västra delarna av Kongo och inte i de östra delarna där kriget huvudsakligen utspelat sig. Betraktelserna blir ofta sensationslystna och utan djup. Här har många andra författare lyckats bättre, framför allt Jason Stearns utmärkta populärvetenskapliga bok *Dancing in the Glory of Monsters* (2011), som tyvärr inte översatts till svenska.

En av de få förtjänsterna i skildringen av de väpnade konflikterna består i en livfull beskrivning av ett möte med general Laurent Nkunda, ledare för rebellrörelsen CNDP, bara några veckor innan denne blev avpolletterad och sattes i husarrest i Kigali 2009. Till förtjänsterna här hör också van Reybroucks allegoriska sammanfattning av dynamiken mellan Kongo och grannlandet Rwanda. Rwanda har även efter sitt officiella återtagande av trupper från Kongo fortsatt att stödja rebellgrupper i landet, så även den senaste i raden som sedan i våren 2012 gett upphov till en ny våg av våld och flyktingar. van Reybrouck sammanfattar det såhär:

Idag framstår det lilla och starka Rwanda som en blomstrande militärdiktatur, som fortfarande åtnjuter stort förtroende hos givarländerna, samtidigt som grannlandet Kongo är stort, klumpigt och svagt och allttjämt oförmöget att göra något åt de faktiska problemen. Det är som om en ensam yrkesmilitär, Rwanda, bor i en prudentligt inredd enrumslägenhet i ett kaotiskt hus som i övrigt bebos av en stor och bullrig familj som väsnas, grälar, drar på sig skyhöga skulder och ibland låter gasen stå på. Mer än en gång har militären plockat ned geväret från väggen och stormat in i grannarnas kök, men där har han ställt till med större skada än nödvändigt. Istället för att bara stänga av ugnen, slår han sönder allt porslin, skjuter ett hål i taket och tar med sig en skinka när han går därifrån. Det resulterar i ännu mer bråk och ännu mer oväsen.

Författarens förkärlek för metaforer och hans färgstarka språk är en anledning till att boken sällan blir tråkig. Säkerligen har han här också just inspirerats av den tid han vistats i Kongo. Uttrycksfulla metaforer, humor och bitande politisk satir är ständigt närvarande i livet i Kongo, inte minst i Kinshasa, och har blivit ett viktigt sätt att försöka förstå och hantera det politiska och ekonomiska förtrycket. van Reybrouck ger otaliga prov på detta i boken; exempelvis hur de nya femmiljonersedlarna som trycktes under början av 1990-talet - när inflationen översteg svindlande 9000 procent - snabbt i folkmun döptes till Dona Benija efter en mycket vacker men falsk rollfigur i en brasiliansk tv-såpa. Men under Mobutus sista tid, när han vistades långa tider utanför landet för vård av prostatacancer, döptes sedlarna om till *les prostates* (prostata). Eller hur de senaste årens ökande samarbete med Kina gett upphov till en rad nya uttryck som exempelvis *nguanzu* (från den kinesiska staden Guangzhou som är ett populärt mål för kongolesiska affärsmän och kvinnor), som nu används för att beteckna en rad problem, från produkter med kort livslängd till opålitliga människor, inte minst landets politiker, och helt enkelt betyder något som är ohållbart och odugligt.

Generellt lyckas van Reybrouck bryta med den bild av passivitet och hopplöshet som många gånger kännetecknar porträtteringar av Kongo. Han ger återkommande exempel på de olika former av motstånd som hela tiden präglat det politiska, ekonomiska och kulturella livet i Kongo. Framför allt i den senare delen av boken som fokuserar det nya samarbetet med Kina, är det ett dynamiskt Kongo som framträder, där Europa inte längre spelar samma roll; ett Kongo som söker sig nya ovissa vägar bortom Västerlandet.

Maria Eriksson Baaz är docent och forskare vid Nordiska Afrikainstitutet vid Uppsala universitet och Institutionen för Globala Studier vid Göteborgs Universitet.

- PUBL. I RESPONS 6/2012